

PROJEKT STOLETÍ

Sovětská jaderná elektrárna se svými vysokými futuristicky zakřivenými červenobíle pruhovanými rourami vypadá jako gigantický cizorodý ohromný dopravní prostředek, který přistál uprostřed jehličnatého lesa vedle největšího litevského jezera. Reaktory podle černobylského vzoru sloužily pro dodávku energie pro severozápadní části sovětského impéria.

Rozhodnutí o projektu století bylo učiněno na vysoké úrovni stranického aparátu v Moskvě. Nikdo se nezeptal, co si myslí obyvatelé Litevské socialistické sovětské republiky. Kromě toho tam skoro nikdo před srpnem 1975 nebydlel, když bylo poklepáno na veliký kámen mezi vysokými borovicemi. Na kameni na těžké kovové desce stálo v litevštině a ruštině: „Zde bude postaveno město pro energetiky jaderné elektrárny“. Tato deska je jednou z mála míst ve městě, kde je ještě možno vidět písmena v azbuce. Většina veřejných nápisů nyní již obsahuje latinku a jsou psány v jediném oficiálním jazyku – litevštině. Ale trvale je zde slyšet hlavně ruštinu mezi panelovými domy ze sovětské éry. Energetici a stavebníci přišli do Sniečka z celého Sovětského svazu. Ruština se stala společným jazykem atomového města a tak to i zůstalo.

Mezi prvními obyvateli města tehdy byla osmnáctiletá Jelena, která vyrostla v Kirgízi v sovětské střední Asii, 4.000 km jihovýchodně od Sniečka.

„Skoro všichni zde byli tenkrát mladí, město rostlo rychle a mělo zvláštního ducha, kladný pocit něčeho nového, co vyrůstá zde v lese vedle jezer,“ vypráví Jelena s odleskem v očích. „Potom se vše rozpadlo.“

V dubnu 1986 vybuchl čtvrtý blok v jaderné elektrárně v Černobylu, asi 600 km jižně od Sniečka. Stovky tun radioaktivního oblaku se pohybovaly na sever a stovky specialistů na nukleární energii byly odtud poslány do centra katastrofy, aby tam zachraňovaly, co se ještě zachránit dalo.

Po pěti letech se rozpadla celá konstrukce Sovětského svazu. Zde na Baltu se nezničilo mnoho při posledních pokusech sovětské strany a vlády zastavit rozpad, ale život v sovětském městě budoucnosti již nikdy nebyl takový jako dříve.

Město původně dostalo jméno podle komunistického vedoucího Atanase Snieško, který získal moc v Litvě v roce 1940 potom, kdy sovětská armáda v souladu s paktem Molotov-Ribbentrop obsadila celý Balt, padly legální vlády a Estonsko, Lotyšsko a Litva byly anektovány. Po válce se Atanas Snieškus vrátil a vládl jako moskevský vazal až do své smrti 22. ledna 1974.

Rok po rozpadu Sovětského svazu jméno krví poznamenaného diktátora bylo vymazáno z mapy samostatné Litvy. Bývalé město budoucnosti se stalo nepříjemnou vzpomínkou na sovětskou éru a bylo přejmenováno na Visaginas. Exponáty v Sniečkusově muzeu v městské knihovně byly zabaleny do beden a odneseny a zmizely beze stopy. Na zdi v nevelké místnosti zůstal původní plán města, utopistický sen o městě ve tvaru motýla. Utopie se rozpadla, když byla postavena polovina motýla.

Uprostřed města budoucnosti se nyní zvedají ruiny ohromné napůl dokončené cihlové stavby, kde na balkonech, v prázdných oknech a na střeše rostou keře. Stavba se zastavila, když se Sovětský svaz rozpadl.

Když se Litva chtěla po deseti letech přihlásit do Evropské unie, jednou z podmínek bylo, že jaderná elektrárna má být uzavřená. Reaktory podle černobylského modelu bez bezpečnostního hermetického krytu nespĺňovaly požadavky EU. Posledního dne roku 2009 byl poslední reaktor vypnut navždy.

Velká část obyvatel sovětského atomového města, je ale zde. Osm z deseti mluví doma rusky. A nejsou sami rusky mluvícími lidmi v Litvě. Úhrnem počítáno, rusky mluvících lidí je na Baltu víc než milion. Ale ne všichni jsou Rusové – na to mnozí upozorňují, když je oslovíte na toto téma. Někteří pochopitelně přišli z Ruska, ale mnozí mají kořeny v jiných částech rozpadlého impéria. Prarodiče, kteří byli pronásledováni – a jiní, kteří možná byli pronásledovateli. To už současní lidé nemohou ovlivnit.

Rusové vždy žili na Baltu. Když jsem v létě a na podzim 2015 cestoval po třech baltských zemích, od ruských hranic v Narvě v severovýchodním Estonsku až k hranicím ruské enklávy v Kaliningradě v jihozápadní Litvě, potkával jsem rusky mluvící lidi, kteří mi vyprávěli, že jejich příbuzní vždy žili v těchto místech. Ale více bylo těch, kteří zapustili kořeny při velké migraci v letech 1960-1970, při státní výstavbě těžkého průmyslu v konkrétních baltských republikách, které měly být integrovány do velkého sovětského projektu.

Během desetiletí baltské země byly okupovány Sovětským svazem. Více než sto tisíc obyvatel Estonska, Lotyšska a Litvy bylo vězněno a deportováno na východ v prvních desetiletích sovětské vlády. Pozdější růst rusky hovořících obyvatel byl částí plánů okupační moci, která měla v úmyslu učinit Estonsko, Lotyšsko a Litvu poslušnými kolečky totalitní mašinerie. Ale extrémně málo současných rusky mluvících obyvatel na Baltu má jakoukoliv osobní vinu na těchto událostech.

Mladší z nich se narodili a vyrostli v Estonsku, Lotyšsku a Litvě. Starší se sem často přistěhovali za prací – jak se domnívali do jiné části své země. Že by mohli pohlížet na baltské sovětské republiky jako na okupované území, to jim nikdo neřekl. Ve škole je učili, že tři tyto země se svobodně a demokraticky přihlásily do progresivního Sovětského svazu a Sovětský svaz je později osvobodil z nacistické okupace.

Přesto je snadné pochopit, že mnozí Estonci, Lotyši a Litevci pokládají rusky mluvící lidi za okupanty a komplice sovětské moci. Vysoká postavení v řídicím aparátu, v bezpečnostních službách a ve velkých státních podnicích byla obsazována podle ukazatelů z Moskvy převážně rusky mluvícími lidmi. Dobrá znalost ruštiny byla nutným předpokladem pro každého, kdo chtěl vyniknout ve společnosti, třebaže by mohl stejně dobře vykonávat svou funkci v místním jazyce – a jen zřídka rusky mluvící pokládali za nutné naučit se estonsky lotyšsky nebo litevsky tam, kde byl počet rusky mluvících velký. Například v Rize, hlavním městě Lotyšska, imigrace z různých částí Sovětského svazu způsobila, že proporce lotyšského obyvatelstva podle oficiálního sčítání lidí v roce 1989 klesly na 36,5 %. Ale nebylo by rozumné vyjadřovat nespokojenost s tímto stavem, pokud by člověk nechtěl dostat nálepku „měšťáckého nacionalisty“.

Pokud uvážíme pozadí, je snadné pochopit, že neruská část populace po pádu Sovětského svazu dělala vše, aby místní jazyk získal oficiální status, a aby co nejdříve zmizela vnucovaná ruština. Ruština tak ztratila svou oficialitu.

V Estonsku a v Lotyšsku, kde rusky mluvící část obyvatel byla největší, bylo

zavedeno striktně kritérium pro občanství u všech, u kterých jejich předci nebydleli v zemi před druhou světovou válkou. I nyní, po čtvrt století po rozpadu Sovětského svazu 14 % obyvatel Lotyšska jsou t.z. „neobčané“ - bydlí v Lotyšsku, ale nejsou občany Lotyšské republiky ani jiné země, a nedaří se jim stát se občany Lotyšska a následkem toho například nemohou volit ve volbách nebo zastávat určité funkce. Také v Estonsku mnoho rusky mluvících lidí nezískalo státní občanství.

Střední vrstva není asi nyní srovnatelná se sovětskou realitou, ale mnoho rusky mluvících lidí v době sovětské vlády na Baltu bylo velmi vzdělaných a mělo prestižní postavení v úřadech a ve vedení podniků. Když Sovětský svaz padl, mnoho z nich ztratilo své postavení a následkem toho sociální status. Občanství a dobrá znalost jediného oficiálního jazyka – estonštiny nebo lotyštiny se staly hlavním kritériem pro ty, kteří chtěli dělat dál kariéru v nové správě, zatím co zkušenosti z chodu sovětského aparátu, byly na závalu.

Jiná významná velká skupina rusky mluvících pracovala na nižších postech ve velkých státních podnicích, které jeden po druhém kolabovaly, když se ukázalo, že jejich výrobky nejsou žádané na volném trhu.

První léta po kompletním kolapsu sovětského systému v roce 1991 přinesla těžké časy pro všechny obyvatele v patnácti osamostatněných státech. Na Baltu byl život obzvláště složitý pro rusky mluvící, kteří se najednou stali nechtěnou diskriminovanou menšinou. Stali se "okupanty" a měli by se raději vrátit domů, jak často slyšeli. Ale jejich domov byl Sovětský svaz a tam oni nemohli odjet, protože už neexistoval. Kromě toho se již narodili a vyrostli na Baltu. A jejich vlast Rusko v nich vidělo bezpečnostní riziko, skupinu s pochybnou loajalitou, kterou může snadno využít cizí mocnost.

Navzdory strachu rusky mluvící lidé hlavně na Baltu zůstali klidní, podle možností se adaptovali na novou situaci a stali se fungující částí nové společnosti - a byli zcela zapomenuti okolním světem. Na Západě se mluví o milionu baltských ruskojazyčných obyvatel - skoro tolik jako je obyvatel v Estonsku - jen v případě, když jsou vztahy mezi Západem a Ruskem napjaté. V tom případě novináři jako procesí přicházejí do největšího ruskojazyčného města Evropské unie, do Narvy, neklidně sledují středověkou ruskou pevnost Ivangorod za hraniční řekou, strkají svoje mikrofony k obličejům kolemjdoucím a chtějí vědět, zda Narva se svými 95% rusky mluvícími obyvateli bude druhým Krymem. Přivítali by vstup ruských oddílů? Ne, odpovídají lidé. Mezi obyvateli se žertuje, že ve městě neexistuje člověk, který by nedostal tuto otázku od zahraničního novináře.

Ano, sondy veřejného mínění ukazují, že mnoho z rusky mluvících lidí na Baltu se staví více skepticky k NATO - a více s pochopením k ruskému popisu skutečnosti - než ostatní obyvatelstvo. Ale to neplatí pro všechny. A především to neznamená, že by chtěli být dobyti Ruskem.

Ale pokud by se ruská agrese rozšířila z Ukrajiny na Balt, ruskojazyční lidé by byli vtaženi do konfliktu a to oni nechtějí. Události na Ukrajině kromě toho signalizují, že možnost vojenského vměšování Ruska na Baltu s cílem oslabit NATO, je riziko, se kterým je třeba vážně počítat. Podle celkové studie, kterou vypracovalo výzkumné americké středisko Rand Corporation zveřejněné začátkem roku 2016, jsou ruské síly schopny zabrat Tallinn nebo Rigu během maximálně 60 hodin. V

případě velké ruské ofenzívy současná přítomnost NATO v regionu by nestačila dlouhodobě vzdorovat, i kdyby Aliance využila leteckou základnu ve Švédsku, uzavírá Rand.

Několik týdnů po zveřejnění analýzy britská televizní společnost BBC vysílala simulaci, aby ukázala jak by NATO mohlo zareagovat, pokud by separatisté podporovaní Ruskem uchopili moc v regionu okolo Daugavpils v jihovýchodním Lotyšsku. Tento scénář se velmi podobal třetí světové válce.

Ale z desítek rusky mluvících lidí na Baltu, se kterými jsem dělal rozhovor, skoro nikdo z vlastní iniciativy nezačal mluvit o válce na Ukrajině, o Krymu nebo o konfliktu mezi Ruskem a Západem. Mají jiné starosti: Budou mi stačit peníze na nájem? Měl bych se přestěhovat do Británie, abych tam našel lépe placenou práci? Téma konfliktu mezi Východem a Západem se objevuje v první řadě v diskuzích o světové politice. O každodenním životě mi vypráví televizní novinářka Olga Dragiljova, se kterou jsem se setkal v hlavním městě Lotyšska v Rize.

„My mladí, rusky mluvící se musíme stále vyrovnávat se dvěma světy. Umíme lotyšsky, možná mluvíme lotyšsky na pracovišti, cestujeme do světa a stavíme se kriticky kruské propagandě. Ale musí se vzít v úvahu pozadí toho všeho. Často cítíme, že nás doopravdy nepřijímá ani jedna strana. Nějak musíme pořád hledat názor na ty otázky a hledat si vlastní cestu. A také budeme muset vychovat další generaci.“

Sovětský svaz byl veliký, gigantický, již ze začátku mylný projekt, asi jako černobylské jaderné reaktory ve Visaginas. Nyní elektrárna, ten projekt století, je vypnut a životu nebezpečný kolos se rozmontovává kus po kuse. Mezi montéry jsou děti a vnuci těch, kteří kdysi byli přilákáni do města budoucnosti. Jsou to potomci impéria.

ESTONSKO

Když byla obnovena samostatnost Estonska v roce 1991, estonské občanství dostali automaticky jen ti, jejichž předkové byli občany Estonska před sovětskou okupací v roce 1940. Ostatní museli podstoupit jazykové zkoušky k žádosti o občanství. To je důvod proč skoro polovina rusky mluvících lidí v Estonsku nemá občanství nebo se stala občany Ruska.

Strážci hranic

Tady v Narvě je hranice mezi Východem a Západem. Bílo-modro-červený prapor Ruska je vidět nad zdi pevnosti Ivangorod, kterou v 15. století vystavěl Ivan Veliký, velkokníže moskevský a děd Ivana Hrozného. Na estonské straně řeky vedle